

УДК 378.1.

І.М. Трубавіна,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Харківський Національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди)

ПРОВЕДЕННЯ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ЩОДО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ МЕРЕЖІ ЦССМ

У статті представлено результати констатувального етапу експериментальної роботи щодо вивчення системи соціально-педагогічної діяльності з сім'ями в мережі ЦССМ. Подано методи й обґрунтовано методiku дослідження. Визначено критерії та показники рівня життєздатності сім'ї. Створено кваліметричну модель оцінки соціально-педагогічної діяльності мережі ЦССМ з сім'єю; визначено головні режими діяльності ЦССМ у роботі з сім'єю.

У 2000 р. на виконання Указу президента України "Про додаткові заходи щодо поліпшення стану багатодітних сімей" Міністерство сім'ї, молоді поставило перед УДЦССМ завдання: розробити і впровадити державну програму соціальної роботи з сім'ями. Для розробки такої програми потрібно було визначитися із станом і проблемами українських сімей, їх ставленням до ЦССМ як ресурсу розв'язання їхніх проблем, можливостями ЦССМ для такої роботи. Також потрібно було визначити рівень соціально-педагогічної діяльності з сім'єю в мережі і з'ясувати, що заважає підвищити якість цієї діяльності до високого рівня. На той час в Україні професія соціального педагога і працівника перебувала в стадії становлення. Потрібно було впровадити дієву систему соціальної і соціально-педагогічної роботи з сім'єю, яка дозволяла б не тільки підтримувати сім'ї в кризі, а й переводити їх до стану розвитку, незалежного, самостійного існування, на що і була спрямована розроблена нами родиноцентрична система роботи з сім'єю [1]. Для розв'язання цих завдань нами було проведено констатувальний експеримент. Метою статті є аналіз даних констатувального експерименту в мережі ЦССМ. Її завданнями є: обґрунтування методів вивчення стану сім'ї – клієнта ЦССМ, оцінка соціально-педагогічної діяльності з сім'єю, методик проведення експерименту, аналіз одержаних результатів.

Для виконання завдань констатувального експерименту нами використовувалися такі методи: аналіз статистичних даних щодо стану сімей і надання соціальних послуг сім'ям, вивчення документації ЦССМ з проблеми, нормативно-правового і методичного забезпечення для впровадження системи, анкетування сімей – користувачів послуг ЦССМ (у містах Харкові та Севастополі), експертні оцінки (факторно-критеріальна модель оцінки соціально-педагогічної діяльності з сім'ями ЦССМ). Такий набір методів дозволяв узагальнити великий масив даних по всій Україні, забезпечити об'єктивність результатів. Оскільки прийняття соціальних послуг є справою добровільною (за Законом України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю"), а з погляду етики – ще й анонімною, та нами вивчався рівень життя окремих сімей, які були згодні відповідати на питання фахівців ЦССМ м. Харкова та Севастополя, які є подібними за станом сімей, обсягом роботи, територією. Усіх сімей – клієнтів ЦССМ, зрозуміло, охопити анкетуванням було неможливо. Вибірка була репрезентативною – відповісти на питання анкети пропонувалось усім сім'ям – індивідуальним клієнтам служб протягом трьох місяців у 2000 р. Для складання питань анкети нами було спочатку виділено перелік проблем сімей на основі критеріїв якості їх життя, який потім увійшов до глосарію проблем клієнтів ЦССМ, затвердженого ДЦССМ. Анкети також містили питання про зміни в якості життя під впливом послуг соціальних педагогів ЦССМ, про те, які послуги виявилися більш ефективними в роботі з сім'єю, про задоволеність клієнтів послугами. Ми пропонували сім'ям-клієнтам анонімно відповісти на запитання нашої анкети про рівень їх життя. Враховуючи поняття розвитку і кризи сім'ї, нами було виділено три рівні життєдіяльності сім'ї: кризи, функціонування і розвитку. Розкриємо їх критерії і показники через поняття дієздатності та якості життя сім'ї, ідеальної сім'ї, функції сім'ї.

1. Криза сім'ї – неспроможність сім'єю самостійно виконувати більшість своїх функцій у суспільстві, незнання членами сім'ї своїх прав у родині, прав сім'ї в суспільстві, несформованість батьківської компетентності й життєвих умінь, агресія, тривожність, жорстокість, насильство, відсутність догляду за дітьми, турботи, уваги та поваги до членів сім'ї, наявність соціально небажаних форм поведінки і гендерних стереотипів, безробіття працездатних членів сім'ї, їх конфліктність, відсутність узгоджених інтересів і рішень у сім'ї.

2. Функціонування сім'ї – виконання сім'єю, з певними труднощами, своїх функцій у суспільстві; невміння користуватися своїми правилами в суспільстві і в родині, неповне знання про них; часткова сформованість батьківської компетентності і життєвих умінь, окремі прояви агресії, тривожності, конфліктності, жорстокості, насильства, систематичний догляд і турбота до дітей, увага до їх благополуччя та поведінки, але не емоційного стану, переживань, подій, існування окремих

© Трубавіна І.М., 2008

гендерних стереотипів у сім'ї, самореалізація окремих членів сімей, рішення в сім'ї приймаються в інтересах дітей, окремих членів сім'ї, є узгодженими. Проблеми в спілкуванні, взаєморозумінні між членами сім'ї. Зовнішньо благополучна сім'я.

3. Розвиток сім'ї – самостійне виконання сім'єю своїх функцій у суспільстві, обов'язків у родині. Демократична сім'я без негативних явищ, рішення приймаються в інтересах сім'ї та дітей, є узгодженими і спільними. Знання сім'єю своїх прав, користування ними в житті, відсутність негативних явищ у сім'ї, догляд, турбота і увага до всіх членів сім'ї, їх внутрішнього світу. Існування проблем розвитку – вибору шляхів подолання завдань чергового етапу розвитку сім'ї, розвитку окремих членів сім'ї, подолання їх вікових криз.

Ураховуючи ці рівні життєдіяльності сім'ї, нами було розроблено анкету для виявлення проблем членів сім'ї та можливості їх розв'язання силами соціальних педагогів ЦССМ. Анкетування всіх сімей – клієнтів ЦССМ (репрезентативна вибірка) проводилася восени 2000 р. у м.м. Харків та Севастополь. Усього було охоплено анкетуванням 245 сімей. Було виявлено, що на момент звернення до ЦССМ 122 (46,1%) сімей перебували в кризі, 131 (53,29%) сімей відзначили для себе як актуальний рівень функціонування, 3 (1,2%) сімей – рівень розвитку. Сім'ї зверталися до ЦССМ з такими проблемами (сума відповідей більша 100%, оскільки сім'ї називали більше однієї проблеми): 1) міжособистісних стосунків у сім'ї, взаєморозуміння, поваги, відновлення стосунків – 112 (45,7%); 2) працевлаштування – 46 (18,8%); 3) покращення свого емоційного стану, самооцінки, формування самоповаги – 176 (71,8%); 4) набуття батьківської компетентності – 164 (66,9%); 5) самореалізації – 36 (14,7%); насильства, жорстокості, конфліктів, співзалежності – 109 (44,5%); 6) набуття сім'єю самостійності – 92 (37,5%); 7) покращення матеріального стану – 114 (46,5%); 8) Розв'язання поточних проблем життя – 91 (37,1%); 9) догляду за дітьми з особливими потребами – 52 (21,2%). Ці дані підтверджують висновок про те, що сучасна українська сім'я перебуває в кризі, неспроможна виконувати більшість зі своїх функцій, її проблеми є комплексними і взаємопов'язаними з кризою суспільства і кризами окремих членів сімей [2-4]. Сім'ї з таким проблемами і є клієнтами ЦССМ. Ці дані співпадають з результатами дослідження ДПССМ [5], яке з'ясовувало причини, з якими сім'ї змушені звертатися до соціальних послуг різних організацій. Усі причини можна об'єднати у три групи: 1) причини, пов'язані з особистими якостями і характеристиками подружжя, їх непередбачуваністю до сімейного життя; 2) причини, пов'язані з оточенням подружжя; 3) форс-мажорні причини, від чого не може бути застрахований будь-хто [5]. Досить часто в сім'ях із "застарілою" кризою першопричини та їх наслідки досить складно переплетені. Дослідження виявляло, які сімейні проблеми потребують сторонньої соціальної допомоги, при цьому термін "соціальна допомога" тлумачився експертами по своєму. Половина сімей вважають необхідною матеріальну допомогу [5]. Реально сім'ї звертаються по допомогу вже в посткризовий період, коли криза зруйнувала сімейні стосунки й відродити сім'ю досить важко. Більшість експертів підтверджує, що значній частині сімей могла бути надана більш ефективна допомога (або й досягнуто повне вирішення проблем), якщо б звертання по допомогу було своєчасним [5].

Складні проблеми сім'ї мали б розв'язуватися силами соціальних педагогів, які сприяють переходу сім'ї до стану розвитку. Нами виявлявся рівень соціально-педагогічної діяльності станом на 2000 р. через методи експертних оцінок у розробленій нами кваліметричній моделі оцінки цієї діяльності з сім'єю ЦССМ; анкетування сімей. Основою для відбору критеріїв і показників оцінки у кваліметричній моделі оцінки соціально-педагогічної діяльності ЦССМ з сім'ями було обрано режим розвитку ЦССМ, який вимагав іншої якості роботи з сім'ями, виявлявся в діяльності. Стан надання соціально-педагогічних послуг сім'ям ми оцінювали, виходячи з такої соціально-педагогічної діяльності, яка б була характерна для мережі ЦССМ, що працює в режимі розвитку і до якого УДЦССМ прагнув, маючи програму розвитку мережі. Нами було виділено три режими діяльності ЦССМ – становлення, функціонування, розвитку. Наведемо їх опис.

Режим становлення ЦССМ – це режим, для якого характерними є створення мережі ЦССМ, добір керівних кадрів, відбір і розстановка фахівців, налагодження комунікацій, труднощі з визначенням сімей – клієнтів центрів, проблеми з наявністю технологій і методик роботи з сім'ями, науково-методичного забезпечення роботи з сім'ями, невідповідність фінансування до завдань роботи, відсутність додаткових коштів, початок роботи з соціальними педагогами – фахівцями ЦССМ щодо їх мотивації до роботи з неблагополучними сім'ями (алкоголіків, безробітних, де є жорстокість тощо), до взаємодії з фахівцями інших установ, які опікуються сім'ями (СН, КМСН, МОН тощо); відсутність достатньої нормативно-правової бази щодо надання послуг сім'ям; початок створення матеріально-технічної бази ЦССМ (у т.ч. ресурсів соціальної реклами, бібліотек, приміщення тощо). Робота ЦССМ з сім'ями є несистематичною, безсистемною.

Режим стабільного функціонування передбачає діяльність (надання послуг сім'ям) у заданих рамках. Цей режим можна охарактеризувати наявністю програм, планів роботи, технологій роботи,

підготовлених кадрів, налагодженої системи відбору і переадресації клієнтів-сімей, спеціалізованих формувань і ресурсів щодо роботи з сім'ями, розробкою відповідного науково-методичного забезпечення діяльності з сім'ями, достатньою нормативно-правовою базою і фінансуванням діяльності як з бюджету, так і з залучених додаткових коштів, наявністю матеріально-технічної бази для роботи з сім'ями, наявність єдиноначальності управління ЦСССДМ, яка є більшою за колегіальність, створення сприятливого мікроклімату в ЦСССДМ.

Режим розвитку ЦСССДМ – це розробка і реалізація комплексних програм розвитку ЦСССДМ, здійснення експериментів на базі існуючої системи, введення інновацій, розробка нових систем роботи, науково-методичного забезпечення діяльності ЦСССДМ, встановлення зв'язків з ВНЗ, організація обміну досвідом між різними суб'єктами соціально-педагогічної роботи з сім'єю, наявність системи підвищення кваліфікації та методичної роботи, фінансування за рахунок бюджету і додаткових коштів, збільшення мережі ЦСССДМ та їх спеціалізованих служб для роботи з сім'єю, розробка і затвердження пакета своїх, оригінальних документів, які забезпечують системну діяльність центрів з сім'єю, суб'єктами управління діяльністю є всі учасники інноваційного процесу (штатні й залучені фахівці, керівники, сім'ї), мотивація і стимулювання фахівців на застосування інновацій у своїй роботі з сім'єю.

Розроблена факторно-критеріальна модель оцінки соціально-педагогічної діяльності з сім'ями в мережі ЦССМ включала відповідно до цього режиму такі критерії: кадрове, науково-методичне і нормативно-правове забезпечення цієї діяльності, створення умов для споживання соціально-педагогічних послуг, суб'єкти управління наданням цих послуг. Ці критерії відображали структуру соціально-педагогічної діяльності ЦССМ з сім'ями, умови для ефективного надання послуг сім'ям (методичний, організаційний, етичний, орієнтаційний компоненти іншої системи), які розкривалися через перелік показників, які можна було оцінювати в залежності від ступеню його прояву. На основі режимів діяльності ЦСССДМ нами було визначено три рівні соціально-педагогічної діяльності ЦСССДМ:

1. Низький рівень соціально-педагогічної діяльності з сім'єю – режим діяльності, характерний для становлення ЦСССДМ.
2. Середній рівень – режим, характерний для функціонування ЦСССДМ.
3. Високий рівень – режим діяльності, характерний для розвитку ЦСССДМ.

На основі узагальнення оцінок експертів було визначено, що у 2000 р. соціально-педагогічна робота з сім'єю в ЦССМ перебувала на рівні становлення: існують суттєві прогалини в кадровому, науково-методичному, нормативно-правовому забезпеченні соціально-педагогічної діяльності ЦССМ, фактично відсутні умови для споживання сім'ями послуг щодо виходу їх з кризи, відсутнє демократичне управління роботою з сім'єю. Прогалини є в усіх показниках роботи з сім'єю в ЦССМ, що відповідає стану становлення цієї роботи. Це підтверджує дослідження ДІПСМ, за яким соціальний педагог як ресурс допомоги розв'язання проблеми сім'ї не згадується сім'ями ще взагалі. Разом з цим сім'ї активно споживали соціально-педагогічні послуги для розв'язання своїх проблем. Так, найбільшою популярністю користувалися такі соціально-педагогічні послуги (за результатами нашого анкетування): тренінги з формування життєвих умінь батьківської компетентності – 110 (42%); просвіта про стосунки, права та обов'язки в сім'ї – 58 (22,1%); консультації з розв'язання сімейних проблем – 78 (29,8%); робота сімейних клубів, груп взаємо- і самопомоги – 46 (17,6%). Ми вивчали також рівень задоволеності сімей цими послугами: 91 (34,7%) відповіли "так", 114 (43,5%) – "важко сказати", 57 (21,6%) – "ні". Ці дані підтверджують необхідність оновлення соціально-педагогічної діяльності з сім'єю через упровадження нової, родинноцентричної системи роботи з нею.

На основі викладеного можна зробити висновки – для сімей – клієнтів ЦССМ характерним є стан кризи, меншою мірою – функціонування, рівень діяльності ЦССМ з сім'єю є низьким, характерним для режиму становлення. Перспективами подальших досліджень є відстеження якості життя сімей та рівня соціально-педагогічної діяльності для вивчення ефективності впровадження родинноцентричної системи цієї діяльності.

Таблиця 1.

Кваліметрична модель оцінки соціально-педагогічної діяльності мережі ЦСССДМ з сім'єю

№ п/п	Кри-терії	Ваго-мість	Показники критеріїв	Ступінь прояву показників				
				0	0.25	0.5	0.75	1
1	Кадрове забезпечення	0,2	1. Забезпечення кадрами відповідно до штатного розкладу. 2. Робота наукових консультантів. 3. Робота тимчасових творчих колективів. 4. Робота центру соціальної роботи ДІПСМ. 5. Підвищення кваліфікації працівників ЦЕССДМ до надання соціально-педагогічних послуг сім'ям на основі планів ДЦССМ. 6. Відомче підвищення кваліфікації соціальних педагогів ЦЕССДМ. 7. Підвищення кваліфікації соціальних педагогів ЦЕССДМ за планами УАДУ при Президентові України. 8. Підвищення кваліфікації фахівців ЦСССДМ на семінарах НДО. 9. Підвищення кваліфікації фахівців ЦСССДМ на міжнародних семінарах. 10. Проведення методичної роботи на місцях за затвердженими планами, темами. 11. Організація перепідготовки перепідготовки кадрів з проблем надання соціально-педагогічних послуг сім'ям. 12. Наявність фахівців, які спеціалізуються на послугах сім'ям. 13. Наявність організацій-партнерів з послуг сім'ям. 14. Дотримання норм етики в роботі з сім'ями.					
2	Науково-методичне забезпечення	0,15	1. Наявність посібників, рекомендацій роботи з сім'ями в кризі на основі нових цілей, змісту, технологій. 2. Наявність у відомчих журналах статей щодо надання соціально-педагогічних послуг сім'ям. 3. Вивчення та поширення кращого досвіду надання соціально-педагогічних послуг сім'ям у кризі, неблагополучним, ДБСТ, прийомним. 4. Друкована продукція, яка поширює результати адаптації кращого світового досвіду в мережі ЦСССДМ.					
3	Нормативно-правове забезпечення	0,1	1. Наявність типових документів, які регламентують надання соціально-педагогічних послуг сім'ям у мережі ЦСССДМ (законів, типових положень, інструкцій, програм роботи). 2. Наявність пакету типових, які розроблені й затверджені відповідно до основних цілей соціально-педагогічної роботи з сім'єю в мережі ЦСССДМ (комплексних програм, порядків взаємодій та надання послуг, положень про спеціальні служби з сім'ями в мережі ЦСССДМ, спільних наказів, порядків взаємодій тощо).					

4	Суб'єкти управління наданням соціально-педагогічних послуг	0,1	1. Робота адміністрації ДУССА. 2. Робота ради директорів. 3. Робота громадської науково-консультативної ради.					
5	Створення умов у ЦСССДМ для споживання сім'ями соціально-педагогічних послуг.	0,45	1. Наявність банку даних неблагополучних сімей. 2. Здійснення соціальної реклами послуг сім'ям у мережі ЦСССДМ. 3. Наявність планів роботи ЦССМ з сім'ями. 4. Наявність індивідуальних планів роботи з сім'ями в супроводі та реабілітації. 5. Робота телефонів Довіри ЦСССДМ. 6. Наявність технологій і методик діагностики кризи і проблем сімей. 7. Наявність технологій і методик роботи з сім'ями в кризі. 8. Дотримання державних стандартів надання послуг сім'ям. 9. Створення координаційних рад при виконкомах, адміністраціях для супроводу сімей, протидії насильству в сім'ях. 10. Упровадження угод роботи з сім'єю як механізму стимулювання сімей у супроводі. 11. Здійснення виїзного консультування сімей. 12. Здійснення соціологічних досліджень щодо проблем сімей. 13. Оцінка ефективності надання послуг сім'ям. 14. Наявність служб сім'ї в ЦСССДМ.					

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія та методика. [Монографія]. – Харків: "Нове слово", 2007. – 398 с.
2. Діяльність центрів соціальних служб для молоді України: Сучасний стан і перспективи розвитку. – К.: УДЦССМ, 1999. – 114 с.
3. Про становище сімей в Україні: Державна доповідь (за підсумками 1998 року). – К.: УІСД, 1999. – 120 с.
4. Про становище сімей в Україні: Державна доповідь за підсумками 2000 року (схвалена міжнародною комісією з питань сімейної політики). – К.: "Шкільний світ", 2001. – 192 с.
5. Громадська думка: дослідження, аналіз, висновки. – К.: ДЦССМ, 2002. – 236 с.

Матеріал надійшов до редакції 27.08. 2008 р.

Трубавіна І.Н. Проведение констатирующего эксперимента по социально-педагогической работе с семьями в сети ЦССМ.

В статье представлены результаты констатирующего этапа экспериментальной работы по изучению системы социально-педагогической деятельности с семьями в сети ЦССМ. Поданы методы и обоснована методика исследования. Определены критерии и показатели уровня жизнеспособности семьи. Создана квалиметрическая модель оценки социально-педагогической деятельности сети ЦСССДМ с семьей; определены главные режимы деятельности ЦССМ в работе с семьей.

Trubavina I.N. The Conduction of the Ascertainable Experiment in Socially-Pedagogic Work with the Families in the YSSC Network.

The article presents the results of the ascertainable stage of the experimental work that studies the system of the socially-pedagogic activity with the families in the Youth Social Service Centres network. The methods of the investigation are given and the methodology is grounded. The criteria and the markers of the family vitality are defined. The kvalimetric model of evaluation of the socially-pedagogic activity with the families in the YSSC network is created; the major modes of the YSSC work with the family are defined.